

COMEMORAREA LUI MIHAI EMINESCU

OMUL DE TEATRU

de acad. PERPESSICIUS

șă cum a fost un om al bibliotecii, unul al școalei și, în cele din urmă, ziaristul, de perseverență și de prestanță ce se cunosc, Eminescu a fost și un om de teatru, însă toate aceste oficii, obștești și publice, au fost umbrite de marea faimă, statornic-crescândă, a inegalatei sale poezii. Eminescu a fost, dintru început, și va rămâne, deapaururi, în fastele literelor românești, Poetul de pe Culme, la treptele căruia pelerinii din trecut, ca și acei din viitorul lirismului nostru, vor îngenunchia întru eternitate. Desigur, biografia poetului nu a nesocotit, chiar dimpotrivă, latura, așa zicând, teatrală a vieții lui Eminescu, așa cum a făcut parte și activității lui de bibliotecar, de revizor școlar și de ziarist, cu distincția, poate, că scena fiind, prin definiție, o cutie de rezonanță, legendele s-au simțit, aici, cu mult mai mult în largul lor. Oricît de pozitivă și de extinsă ar fi astăzi audiența de care se bucură, în obștea cetitorilor, poezia lui Eminescu, și ea nu poate fi tăgăduită, cînd tirajele astronomice, dacă le raportăm la cele de ieri, stau mărturie, cu mult mai mulți sînt aceia care vor fi reținut o anecdotă sau un incident din viața de actor ambulant a poetului, decît una din rarele pietre prețioase, smulse, în anii din urmă, scoicilor submarine, de unul sau altul dintre scafandrii istoriei noastre literare, dar care nu s-au învrednicit încă de portativele stigmatizante ale compozitorilor noștri. În orice legendă, oricît de absurdă, tot află

P24/618/6

un grăunte de adevăr și a-l disprețui, din principiu, e și nedrept și zadarnic. Cînd ziaristul X a putut scrie, fără să o și creadă, de bunăseamă, că „Luceafărul“ a fost dat gata, într-o noapte, în drumul ce-l aducea pe poet dela Iași la București, el nu făcea, mai la urma urmei, punînd în circulație această enormitate, decît să ilustreze o particularitate folclorică: credința anume în singura atotputernicie creatoare a geniului. Și cînd, la aceeași vreme, aproape, un scriitor ca Brătescu-Voinești rupea pecetea de pe o taină, lui, zice-se, încredințată de Maiorescu, și după care „Luceafărul“ nu era altceva decît o alegorie matrimonială, în care Demiurgul prefigura pe Maiorescu și Cătălin era Caragiale, autorul lui „Niculăiță Minciună“ și al „Privighetorii“ nu-și exprima mai puțin admirația pentru un poet, care izbutise să extragă din astfel de sarbede și pieritoare nimicnicii o atît de suprapămînteană și nepieritoare plămuire de artă. Paralel cu destăinuirile lui Caragiale, din memorialul său necrolog, altele au venit să se adoege, și astăzi orice inițiat al vieții poetului cunoaște și viața de hamal în port și pe aceea de rîndaș la cai, într-unul din hanurile din Giurgiu, unde-și împărțea timpul între obligațiile profesionale și lecturi cu voce tare, din opera lui Schiller. Pe toți ne-a încîntat portretul, pe care nepotul lui Iorgu Caragiale îl face tînărului său coleg de carieră, și variațiunile de umoare ale „regelui asirian“, dezamăgit de glaciala atitudine a artistei Eufrosina Popescu-Marcolini, de-ar fi să credem aserțiunii lui Stefanelli. Dincolo însă de aceste, mai mult sau mai puțin ipotetice, incertitudini biografice, posedăm un număr de date sigure pe care se poate zidi, fără teama vreunei alunecări de teren, cariera de om de teatru a lui Eminescu, și acestea ar fi, pentru a limita: stagiul, atestat, de sufleur, al trupelor Iorgu Caragiale, Mihail Pascaly și al Teatrului Național; manuscrisul tălmăcirii, aproape integrale, a tratatului german „Arta reprezentării dramatice“ de Heinrich Theodor Röttscher; cronicile dramatice din „Curierul de Iași“ și „Timpul“ și, în fine, opera sa de autor dramatic.

Cariera de sufleur, începută în trupa lui Iorgu Caragiale, era dublată, după relatările lui Iancu, și documentele nu lipsesc, de aceea de computer de cuplete și, pentru citeața lui caligrafie, de copist de piese de teatru din repertoriul trupelor respective. Care vor fi fost „cupletele minunate“, la care se referea Iorgu Caragiale, e greu de spus, și totuși n-ar fi exclus ca dialogul postum „Întinericul și Poetul“ să fi slujit, după împrejurări, drept prolog și program de cultură națională: „Voi să ridic palatul la două dulci sorori/La Muzică și Dramă...“ afirmă Poetul, și mai departe: „Să văd trecutu-n viață, să văd romîna dramă/Cum din mormînt eroii istoriei îi cheamă...“. Cît despre repertoriu și piese copiate, manuscrisele de la Academie și-au adaos, doi ani după ce Maiorescu donase valoroasele registre, caiete, carnete și pagini răzlețe, eminesciene, un manuscris (3215) cumpărat în 1904 de la anticarul I. Fogel, cuprinzînd caligrafic copiate, cu o cerneală aproape ștearsă, trei piese tălmăcite din franțuzește: 1) „Smeul nopții“. Comedie într-un act de Hippolite Lucas, tradusă de P. I. Georgescu. Ulterior, cu scrisul, poate al directorului de trupă, ce se întîlnește și-n numele proprii ale distribuției (I. Caragiali, Elen. Caragiali, Cicilia, Leoveanu, Mad. Alesandrescu, Mîncu, Solomonescu, D. Dimi-treeșasca etc.), titlul e înlocuit cu unul mai atrăgător: „Un dulce sărutat“. Comedie cu cîntece într-un act, tradusă din franțuzește. Pe aceeași pagină, mai jos, cu scris străin, cîteva cuvinte indescifrabile și anii: 1860, 1870; 2) „Margo Contessa“, vodevil într-un act, tradus din franțuzește de T. Profiriu și 3) „O palmă sîu Voinicos da fricos“. Comedie într-un act, tradusă de D. Porfiriu (: de la Theatrul frances Palais Royal !). Despre acest manuscris, și în legătură cu identitatea copistului, Ioan Masoff notează în prețioasa d-sale ultimă carte („Eminescu și teatrul“) că, după obiceiul timpului, consacrat la copîști, poetul și-a iscălit transcrierea. Și, într-adevăr: la finele fiecărei piese își notează, cu parafă, numele. Dar ultima filă, albă de text, nu e mai puțin bogată în sugestii. În capul ei, repetat, unul sub altul, se află numele: Eminescu; însă grafia, cu o cerneală violetă, distinctă, mai tîrzie, e aceeași din restul paginei albe, al cărei conținut sună, în integralitatea lui: „Nihil regula sine exceptia“, dedesubt iscălit, în monogramă, și oarecum ca autor al aforismului: I. Nicu; ceva mai jos, pe două rînduri: „1873, Iunie, 12/Tîrgu-Vesstii“ și, în fine, cam pe o treime din pagină, pînă jos, repetat, cu aceeași monogramă a capitalelor: „I. Nicu“, cu un început de parafă, schițată mai timid și în al doilea Eminescu, de sus, prelungindu-se în diagonală cu un răspicat: „sufleur“. Ne-am oprit, firește, la aceste detalii eteroclitice ale ultimei pagini a manuscrisului eminescian, mai cu seamă pentru impulsul la reverie, pe care o astfel de pagină îl poate comunica. Iată un coleg de breaslă al lui Eminescu, care-i folosește, la distanță de un lustru, poate mai

mult, caietul de suflor, cu transcrierile, caligrafice, și care știe din tradiția trupei, că el e opera unei personalități de excepție (să fie oare, aforismul schilod, calchiat din proprie fantezie, după „nihil sine Deo“, un reflex al acestor circumstanțe?), evadată din breaslă, acceptată de Junimea, îndată după Alecsandri, și azi, în 1873 adică, la studii universitare, în Berlin (căci ce scapă neînregistrat, lumii actoricești?) — ce poate fi mai sugestiv și de o mai înduioșătoare pietate decît acest act de solidaritate profesională? Și poate că mai e ceva, la care îndeamnă aceleași pagini, decolorate de timp, ale caietului de suflor al lui Eminescu. Că manuscrisul acesta a fost în posesiunea lui Iorgu Caragiale e neîndoios, judecînd după numele proprii amintite ale distribuției. Dar cînd? Pe vremea cînd „Emilescu“, cum identifică Ioan Masoff într-unul din dosarele repertoriului lui Iorgu Caragiale, primește 5 galbeni (poate chiar 6, de vreme ce totalul e sporit cu un galben, ce e de presupus că a fost adaos, dacă a fost, celui ce primea mai puțin ca ceilalți), sau mai tîrziu, judecînd după grafia, mai curînd din vremea marelui turneu transilvan, de patru luni, al trupei lui Pascaly, în care Eminescu e și suflor și actor? Între piesele jucate cu prilejul aceluia memorabil turneu, care a însemnat atît de mult pentru conștiința etnică a tînărului poet și, deasemeni, tot atît de mult și pentru soarta viitorului fond de teatru ardelenesc, căci de la această dată se înteește campania de presă în sprijinul ideii, la care și Eminescu, abia descins la Viena, va participa, într-un chip cu adevărat excepțional, în pragul anului 1870 — între piesele aceluia turneu, zic, figurează și „Voinicos da fricos“, și întrebarea e dacă tînărul suflor nu va fi avut sub ochi chiar propriul său manuscris.

de teatru ai lui Eminescu au fost și mulți și bogați în experiență, dar între evenimentele cu adevărat memorabile, ce-au lăsat urme indelebile și în sufletul poetului, și nu mai puțin în prima sa lucrare în proză, nedreptățiții „Geniu pustiu“, început la epoca aceasta, și atât de mult îmbibat de atmosferă scenică, nimic nu ne oprește să așezăm însuși acest turneu transilvan, din 1868. Cînd, peste zece ani, mai precis, la 5 ianuarie 1878, prins într-una din multele polemici pe cari proaspătul său scris gazetăresc le stîrnește, răspunde adversarilor, ce-i sîndăresc biografia, cu articolașul „Pro domo“, în mîndria calmă cu care vorbește de anii săi de teatru, sîntem convinși că vibrează mai mult de una din reminiscențele marelui turneu. „Ba o foiță, spunea Eminescu, ce-și macină palavrele tot la moara „Romînului“, ajunge să se anine pînă și de persoana colaboratorilor „Timpului“. Că unul e ungurean, că celalt a fost corist la teatru, despre asta nu e supărare — pot să înșire mult și bine asemenea filozofii și să se intereseze prea pu de amănuntul de viața noastră privată, în care nu vor găsi nici umbră de faptă rea. Că unu-i romîn din Ardeal [I. Slavici], că celălalt în copilărie, cităva vreme, a legat cartea de gard și și-a făcut mendrele printre actori, nu dovedește nimic rău, nici în privirea caracterului, nici în privirea inteligenței lor. Dacă vor cerceta și mai departe, vor găsi că unul a legat araci în via părintească și că celalt a ținut coarnele plugului la moșia părintească, și la urmă că amîndoi sînt viță de țaran romînesc, pe care nu-l faci străin nici în ruptul capului. Cine n-a simțit pînă acum, că în mukul nostru e mai multă naționalitate adevărată, decît în vinele tuturor liberalilor la un loc, acela sau suferă de boală din născare, ce nici un leac nu are, sau își închide ochii cu de-a sila și nu vrea să vadă“.

Acestei experiențe directe, pe teren, a celui ce „și-a făcut mendrele printre actori“, cum atît de plastic însuși o spune, Eminescu i-a adaos o cultură de specialitate, deadreptul revoluționară pentru epoca sa. O vădește, între altele, doctul, și nu lipsitul de nerv și de atitudine critică, studiu, „Repertoriul teatrului național“, publicat în pragul anului 1870, în „Familia“ dela Pesta, revistă în care debutase și primise botezul publicistice, cu patru ani înainte. Rezervele amabile față de un anume poliglotism în comediile lui Alecsandri, rezerve, pe cari învățatul profesor și cărturar de la Cluj, Grigore Silași, le va cita peste puțin în coloanele aceleiași publicațiuni, condamnarea îndurerată, însă nu mai puțin fermă, a dramelor istorice ale lui Bo-lintineanu, vinovat de a-și fi aruncat prea insistent ochii la „aquila din nord“, la Shakespeare; elogiul nuanțat și vibrant al dramaturgului englez, cultul căruia i-a fost un perpetuu leit-motiv, aprecierea entusiastă a teatrului lui Victor Hugo, acest „bard al libertății“, pe care-l recomandă de model junimei „ce va vrea să se încerce în drame naționale romîne“; recomandarea unor scriitori ca Hebbel, Holberg, Björnson ș.a.m.d., fac din acest studiu atestatul cel mai autentic al omului de teatru, de excepțională cultură, care era, la vîrsta de 20 de ani, Eminescu. Și pentrucă junimea căreia i se adresa, ar fi putut invoca sărăcia și lipsa de bani pentru procurarea textelor, tînărul mentor îi opunea exemplul propriei sale experiențe: „Cine vrea să se scuse cu lipsa și cu sărăcia acela în mine cel puțin nu și-a dat peste omul său, dacă cunoaște limba germană se înțelege. Operele, d.e., fiecare în parte costă 10 cr. (Philippe Reklam jun. Universal-Bibliothek)“. Iar celor ce ar dori să studieze piesele teatrale clasice „în cohesiunea lor cea organică“, acelora le recomandă broșurile din „Classische Theater-Bibliothek aller Nationen (Stuttgart, Expedition der Freya)“. Acestea. e drept, costă 18 cr., dar au avantajul că sînt precedate de valoroase introduceri. O bună parte din sugestii vin, de bunăseamă, dela tratatul „Arta reprezentării dramatice“ a lui Rôtscher, esteticianul și criticul dramatic de autoritate, care va deceda la 9 aprilie 1871 în Berlin, și al cărui necrolog se și află în manuscrisele vieneze ale poetului, tratat a cărui tălmăcire a început-o la București și a terminat-o la Viena. Semnalînd într-o substanțială notă din „Arta cuvîntului la Eminescu“, prezența acestei tălmăciri, prof. D. Caracostea opina că cea mai temeinică parte din cultura umanistică și teatrală a poetului se datorește acestui tratat, și că în clipa cînd se pornește la Viena, el era deja stăpîn pe tainele acestui uvrăgiu. Cromo-topografia manuscriselor confirmă întru totul această opinie. Asimilarea și transpunerea în termeni romînești a acestor noțiuni, oricum, inedite, fluența traducerii, pe măsura ce ea trece din etapa bucureșteană de la 1868 la aceea vieneză din 1870—1872, notele personale, rod al propriei sale experiențe teatrale, cu cari glosează ici și colo anume pasagii din tratat, vădesc o muncă susținută, un interes și o pasiune pentru problemele actricești și pentru literatura dramatică univer-

sală, în frunte cu Shakespeare, rar întâlnite la vreun alt scriitor al nostru. Două, din mulțimea notelor, vor sugera importanța acestei continui confruntări între literatura tratatului și observația personală. Când Röttscher expune, teoretic, cazul actorilor cu înfățișare disgratioasă, ce pot totuși învinge, cu condiția ca „abnormitatea corpului să nu contrazică ideea, ce e a se reprezenta“, ceea ce se poate corecta „prin arte“, și mai cu seamă, „naturalmente numai la figurile comice“, Eminescu glosează lateral: „Și Gestianu cu toate astea joacă-n dramă“. La capitolul „modulațiunea tonului“ și anume la paragraful despre „Înălțime și profunditate“, referința notează: „Xenopol... nusic'a“. Iar la capitolul „Legea accentului“, și în legătură cu accentul logic, tălmăcitorul notează în margine: „Natura simțămîntului și natura cugetării. v. Maiorescu, *Etwas philosophisches*“. Ce rol are accentul în cugetare?“. Ceea ce lărgeste dintrodăta orizontul lecturilor și al confruntărilor. Așa cum se întâmplă și cu pagina, în care Eminescu transcrie două note de un deosebit interes, ale lui Kogălniceanu, din „Dacia Literară“ dela 1840, și pe care le lipește pe fila de gardă a tălmăcirii sale, ca un memento bogat în sugestii. Și adevărul este că aceste două note, ce s-ar cuveni reproduse în întregime, atestă un critic și un om de gust, pe urmele căruia va merge și poetul nostru. Kogălniceanu trage o netă linie de demarcație între teatrul-artă și între păpușerie, și după ce vorbește, cu abilitate disimulare a rezervelor, de reprezentațiile lui Costache Caragiali, conchide că se poate de hotărât: „Materia este, teatrul național poate să înflorească, dar pentru aceasta trebuie o întreagă abnegație de tot interesul bănesc; trebuie interes de slavă, dorul bunului, și o mare hotărâre de a face jărtfi însemnătoare. Atunci scena românească va fi artă, însă nu păpușerie“.

Astfel de gânduri se întâlnesc la tot pasul și în „revistele teatrale“ din „Curierul de Iași“ și din „Timpul“, ale lui Eminescu. Vorbind de teatrul lui Gogol, cu prilejul reprezentării „Revizorului“, și opunînd realismul acestuia artificialităților bulevardiere ale Parisului, Eminescu scrie: „Gogol nu vinează nicăieri efectul, pentru că el n-a scris pentru tantieme, nici pentru succes, ci pentru că i-a plăcut lui să scrie cum putea și vedea lucrurile, fără a se preocupa mult de regulile lui Aristotel“. Severitatea cu care judecă lucrarea „Moartea lui Brîncoveanu“ de Antonin Roques, și revolta cu care condamnă „panorama lacrimogenă“ a „Oștenilor noștri“, pe care Frédéric Damé îi exhiba pe scena Naționalului în timp ce războiul independenței secera atîtea vieți, opiniile cînd bune, cînd rele, despre un acelaș actor, atenția ce acordă pronunției corecte și tonului natural — iată cîteva numai din aspectele unei activități de cronicar dramatic, în care înainte de el excelsa Filimon, și odată cu el, Caragiale. Cronicarul dramatic Eminescu, ca și ziaristul, de altminteri, nu cunoaște menajamentele, nici arta subterfugiilor, așa cum le practica Maurice Boissard, malițiosul om de teatru francez, care umplea o cronică întreagă cu o peregrinare prin Paris, cînd spectacolul despre care avea să dea seama nu-l ispita.

A fost Eminescu și un dramaturg, se întreabă din cînd în cînd, exegeții, sau numai un veleitar, așa cum a fost, în materie de teatru, toată viața, marele romanțier Stendhal? Fragmentare, mai încheiate sau simple punctaje și schematism, lucrările dramatice ale lui Eminescu dovedesc cu toatele, la omul de teatru, așa cum l-au profilat rîndurile de mai sus, o aspirație continuă și serioase mijloace, cari ar fi putut promova un puternic creator de caractere și situații dramatice. Sînt în prima sa lucrare de tinerețe, „Mira“, de pe la 1868, scene de un categoric dramatism în confruntarea dintre bătrînul portar de Suceava, Arbore, și epigonul nevolnic al marelui Ștefan, Ștefăniță Vodă, ce preludează, s-ar zice, patetismul „Viforului“ lui Delavrancea, și ele se citesc și astăzi cu emoție. Sînt în cele trei versiuni ale poemului dramatic „Andrei Mureșanu“, monologuri prestigioase, așa cum sînt și-n fragmentele din „Decebal“; sînt cîteva încîntătoare scene ale unei comedii de salon cu mult înainte de „Cometa“ lui A. Mirea, în „Bogdan-Drăgoș“; e fantazie și acidă satiră politică în „Elvira în desperarea amorului“, amuzantul scenariu, neterminat, pentru un teatru de păpuși, și sînt versuri magistrale, bătute pe nicovale de aur, ca cele din vremea „Scrisorilor“, în revelatoarele fragmente din „Alexandru Lăpușneanu“ (fără a mai vorbi de tălmăcirile sale, în proză, „Histrio“ de Jerwitz, sau în versuri, „Laîs“ de Augier, deopotrivă de dramatice) — ce lasă oricui regretul că biografia scurtă și sbuciumată n-a îngăduit marelui poet, care, incontestabil, a fost și un om de teatru, așa cum a fost un om al bibliotecii, al școalei și al ziaristicii, să înscrie în repertoriul permanent al teatrului nostru lucrări dramatice conturate, la înaltul nivel al desăvîrșitelor sale creații lirice.